

Бекірова Адиле Рустемовна,
доцент, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти,
*Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський інженерно-педагогічний університет»
95015, м. Сімферополь, пров. Учебний, 8*
*Республиканское высшее учебное заведение
«Крымский инженерно-педагогический университет»
95015, м. Симферополь, пров. Учебный, 8*
*Crimean engineering-pedagogical University
95015, Simferopol, Prov. Training, 8*

ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТА І СУБ'ЄКТНОСТІ ПЕДАГОГІВ У ПСИХОЛОГІЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Актуальність проблеми суб'єкта та професійної суб'єктності вчителів початкових класів витікає з того факту, що вони для реалізації своїх посадових компетенцій як суб'єктів педагогічної діяльності мають бути, з одного боку, справжніми особистостями з великої літери (тобто суб'єктами), а з іншого – інтегральною метою сучасної освіти в початковій школі є формування учня як суб'єкта навчальної діяльності. Набуття суб'єктності, у тому числі й навчальної, соціальної та професійної, а також утвердження педагога як суб'єкта творчої діяльності поступово стає одним із методологічних принципів сучасних досліджень. Але результати аналізу дисертаційних досліджень показують, що дослідники переважно продовжують традиційно сприймати педагогів і студентів педагогічних ВНЗ як суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу, недостатньо уваги звертають на формування культури їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії, на розвиток культури педагогічної діяльності викладачів і культури навчальної діяльності студентів – майбутніх педагогів. На нашу думку, така ситуація є критичною для майбутніх вчителів початкових класів, які мають бути справжніми соціальними та професійними суб'єктами в соціальному та педагогічному середовищі, бути прикладом для соціального та педагогічного середовища, найголовніше – формувати молодших школярів навчальними та соціальними суб'єктами. Тут суб'єктність майбутнього педагога початкової школи нами розуміється згідно з провідною методологічною думкою С. Рубінштейна щодо категорії «суб'єкт»: «...категорія суб'єкта багатомодальна: вона виявляє не тільки різні... характеристики самого суб'єкта, а і його різні ставлення до світу» [11, с. 40].

Результати аналізу й узагальнення результатів психологічних і педагогічних досліджень проблеми суб'єкта та суб'єктності педагогів показують, що проблема формування суб'єкта та професійної суб'єктності майбутніх вчителів початкових класів у процесі набуття вищої пе-

дагогічної освіти не має достатнього теоретичного, методологічного та методичного обґрунтування у науці. А. Деркач слушно підкреслює, що «високого рівня розвиненості людини як суб'єкта потребують соціономічні професії...» [5, с. 10], до яких і належить професія педагога.

Мета статті: аналіз та узагальнення результатів психологічних і педагогічних досліджень проблеми формування професійної суб'єктності майбутніх педагогів, у тому числі і учителів початкових класів.

Аналіз результатів досліджень. Проблему суб'єкта і суб'єктності людини досліджували В. Зеньківський, П. Зінченко, О. Запорожець, І. Сікорський, Г. Челпанов, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, Б. Ананьєв, Г. Костюк, В. Роменець, А. Брушлінський, а нині її досліджують К. Абульханова-Славська, В. Ведіяпина, А. Деркач, В. Петровський, В. Татенко, В. Ягупов та ін.

Для усвідомлення сутності понять «суб'єкт», «суб'єктність», «професійна суб'єктність» щодо педагогів взагалі та учителів початкових класів, зокрема, існує гостра необхідність з'ясування їх сутності взагалі і виокремлення в них педагогічного аспекту. Генеза цих понять у науці відбувалося протягом таких етапів:

Перший етап (20-30 роки ХХ ст.) виник як альтернатива безсуб'єктній парадигмі в науці, яка абсолютизувала матерію без людини, а пізнання і діяльність пояснювала без суб'єкта. Але і цей період поступово поширюються антропологічна парадигма, основа суб'єктного підходу.

Другий етап (40-80 рр. ХХ ст.) пов'язаний з такими видатними психологами, як Д. Узнадзе (теорія настанови), С. Рубінштейн (концепція людини) і Б. Ананьєв (людина як система індивідних, особистісних і суб'єктних властивостей і рис), які дали обґрунтування поняттю «суб'єкт» у вітчизняній психології. Наприклад, С. Рубінштейн дав методологічне обґрунтування категорії суб'єкта, під яким він розумів спосіб реалізації людиною своєї людської сутності, та обґрунтував філософсько-психологічну кон-

цепцію людини. У його концепції особистість є безумовним суб'єктом, насамперед своєї діяльності: «...особистість, безумовно, є суб'єктом діяльності і свідомості – тим, хто мислить, відчуває, хто ініціює дію» [11, с. 175]

Третій етап. У 80-90-х роках ХХ ст. розпочинаються фундаментальні дослідження проблеми суб'єкта та суб'єктності. Найбільший вклад внесли К. Абульханова-Славська та А. Брушлінський, які розвинули концепцію людини С. Рубінштейна. Так, К. Абульханова-Славська відзначає, що «Психологічна категорія суб'єкт дає змогу знайти у різних особистостей різну міру їхньої активності, різну міру інтегративності, різний ступінь самовизначення; розкрити співвідношення ідеалу розвитку і реально досягнутого рівня, можливостей особистості і реальної міри її активності. Так здійснюється синтез понять суб'єкт, особистість, індивідуальність...» [1, с. 49]. А. Брушлінський обгрунтував цілісний, оригінальний і сформований варіант розуміння психології суб'єкта. Він не просто розвинув суб'єктно-діяльнісний підхід С. Рубінштейна, а висунув принципово нові ідеї щодо наукових основ психології суб'єкта [2–3]. Суб'єктом він визначав людину, яка перебуває на вищому для неї рівні розвиненості, що забезпечує її активність, цілісність і автономність: «Найважливіша якість людини – це бути суб'єктом» [3, с. 30].

Достатньо змістовні та цікаві дослідження здійснили В. Петровський, А. Осницький, В. Татенко. Так, А. Осницький підкреслює першість усвідомленості в суб'єктних проявах людини та визначає суб'єкта як свідомого та самостійного носія власної активності. Він виокремлює п'ять взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів: ціннісний досвід; досвід рефлексії; досвід звичної активізації; операційний досвід; досвід співробітництва [9, с. 16].

Сучасний етап характеризується численними дослідженнями проблеми суб'єкта і суб'єктності, в тому числі й педагогів (Г. Аксьонова, О. Аксьонов, В. Ведіняпіна, О. Волкова, С. Годнік, Л. Закірова, Г. Звездіна, Т. Зобніна, Д. Зубов, І. Купцов, Т. Маркелова, В. Сластьонін, В. Ягупов), які у своїх роботах підкреслюють необхідність суб'єктного підходу до професійного становлення майбутнього вчителя. Проблему щодо вчителів початкових класів досліджували Ю. Журат, В. Ушмарова.

Суттєвим позитивним аспектом на сучасному етапі є те, що людина досліджується комплексно як суб'єкт і водночас різностороннє – як суб'єкт діяльності, суб'єкт спілкування, суб'єкт пізнання, суб'єкт життєвого шляху, колективний суб'єкт. Це пов'язано, на нашу думку, з тим, що провідним стає гуманістичне ставлення до особистості, що зумовлює внесення змін

у смисл і результати педагогічної діяльності вчителів, суттєвої корекції взаємовідносин вчителів й учнів, перехід від суб'єкт-об'єктних взаємин до суб'єкт-суб'єктних, тобто вчитель має перестати бути над учнем, перестати жорстко регламентувати й однозначно визначати його розвиток і пізнання, а стати поряд з ним і співпрацювати, допомагати йому реалізувати індивідуальний шлях пізнання світу, формуватися та розвиватися як навчальному та професійному суб'єктові на основі врахування його потенціалів, життєвих цінностей, настанов і перспектив.

На основі узагальнення думок і ставлень вищезазначених авторів можна зауважити, що найголовніше у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів у ВНЗ слід усвідомити те, що кожен студент тільки будучи суб'єктом процесу навчання в ВНЗ потенційно зданий змінювати самого себе, а потім у педагогічній діяльності змінювати учня. Цю провідну ідею чітко сформулювала К. Абульханова-Славська: «У психології суб'єкт є не просто суб'єктом активності, розвитку, самодіяльності, а такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, такої міри інтегрованості, яка забезпечує його розвиток і активність... Як методологічна категорія суб'єкт зникається з принципом детермінізму, сформульованим С. Рубінштейном через діалектику зовнішніх і внутрішніх умов: суб'єкт виступає як інстанція, визначаючи це зіставлення так, що забезпечує його активність, розвиток, самодіяльність, і в цьому полягає його самодетермінація, яка здійснюється через розв'язання суперечностей зовнішнього і внутрішнього, залежного і незалежного від нього» [10, с. 9].

Таким чином, аналіз змісту цих етапів показує, що окремі проблемні питання формування суб'єктності майбутніх педагогів у процесі їх професійної підготовки розв'язувалися в контексті вирішення таких проблем: розвитку особистості як суб'єкта психічної активності, саморозвитку і творчості (К. Абульханова-Славська, А. Адлер, В. Андрєєв, А. Брушлінський, А. Маслоу, Н. Олександрова, В. Петровський та ін.); суб'єкта та суб'єктності особи в професійній освіті (А. Акопов, Ю. Поваренков, В. Іванов, В. Шадріков, В. Ягупов та ін.), розвитку особи як суб'єкта в діяльності, навчанні та пізнанні (Б. Ананьєв, О. Асмолов, А. Брушлінський, Н. Обозов, А. Осницький, В. Селіванов та ін.); змісту суб'єктності студентів (слухачів) (В. Варданян, М. Енесєва, А. Жорнікс, Ю. Журат, Ф. Мухаметязнова, В. Осьодло, О. Яркіна та ін.).

На основі узагальнення наукових праць цих та інших науковців можна зробити висновки про те, що формування професійної

суб'єктності учителів початкових класів як суб'єктів педагогічної діяльності відбувається під час набуття ними в педагогічному ВНЗ професійної освіти, усвідомлення та свідомого сприйняття цілей, смислу, цінностей, методик і результатів майбутньої педагогічної діяльності. Це свідчить про те, що актуальними стають як діяльнісний, так і суб'єктний підходи до професійної підготовки майбутніх педагогів. Так, Г. Аксьонова, О. Аксьонов, В. Ведіняпіна, О. Волкова, С. Годнік, Л. Закірова, Г. Звездіна, Т. Зобніна, Д. Зубов, Ю. Журат, Купцов, Т. Маркелова, В. Слатьонін, В. Ушмарова в своїх роботах підкреслюють необхідність суб'єктного підходу до професійного становлення майбутнього вчителя, у тому числі й вчителів початкових класів.

Суб'єктний підхід до професійної підготовки майбутнього вчителя передбачає з'ясування змісту поняття «суб'єктність педагога», яке науковцями розуміється як: особистісне утворення (О. Волкова) [4]; складова професійної компетентності педагога (А. Маркова) [8]; інтегративна властивість особистості педагога (І. Зимня) [6], інтегральна професійно важлива якість педагога [13].

Так, Ю. Журат вперше з'ясувала зміст поняття «професійна суб'єктність майбутнього педагога початкових класів», «яка формується в процесі набуття педагогічної освіти та представляє собою закономірні системні зміни його особистісних, професійно важливих і суб'єктних якостей у навчальній і навчально-професійній діяльності; основними проявами професійної суб'єктності є такі: усвідомлення сутності, вимог і специфіки педагогічної діяльності в початкових класах та їх сприйняття; формування провідних суб'єктних якостей педагога початкових класів: професійне «Я» та культура педагогічної діяльності; суб'єктна позиція педагога початкових класів на всіх етапах професіоналізації; визнання професії педагога початкових класів як основного способу самоактуалізації як фахівцю; аутопсихологічна компетентності» [7, с. 4]

На думку В. Ушмарової та О. Каданер, «суб'єктність – це властивість, яка розкриває сутність людського способу буття, що полягає в усвідомленому і діяльному ставленні до світу і себе в ньому, і здатність відтворювати взаємобумовлені зміни у світі, інших людях, в собі. Суб'єктність людини виявляється в її діяльності» [12, с. 369].

О. Волкова у своїй дисертації наголошує про те, що формування суб'єктного ставлення педагога не тільки до себе, але й до інших людей відбувається в спілкуванні з іншою людиною, яка володіє суб'єктністю [4].

Отже, як показують результати аналі-

зу наукових джерел, поняття «суб'єкт», «суб'єктність» і «професійна суб'єктність», поперше, належать до таких категорій, які складають основу суб'єктного та діяльнісного підходів до розуміння їх смислу і змісту; по-друге, має місце розширене застосування принципу суб'єктності в багатьох науках, у тому числі й педагогіці, наслідком якого є не чітке виокремлення основних критеріїв оцінювання, наприклад, суб'єктності конкретного педагога; по-третє, відбувається пошук «єдиного» суб'єкта, який би об'єднував в собі всі сфери діяльності та буття особи – повсякденну, навчальну, соціальну, професійну та фахову. Безумовним позитивом є те, що більшість дослідників однозначно характеризують поняття «суб'єкт» такими показниками, як самосвідомість, самооцінка, самовизначення, самодетермінація, саморегуляція, саморефлексія, Я-концепція, професійна Я-концепція тощо, які складають підвалину його активності: «В психології суб'єкт не просто суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, такої міри інтегрованості, яка забезпечує його розвиток і активність... суб'єкт виступає як інстанція, визначаючи це співставлення таким чином, який забезпечує його активність, розвиток, самодіяльність, і в цьому полягає його самодетермінація, яка здійснюється через розв'язання протиріч зовнішнього і внутрішнього, залежного і незалежного від нього» [10, с. 9].

Таким чином, виокремлення проблеми суб'єкта і професійної суб'єктності майбутніх педагогів початкових класів у педагогічній науці та її усвідомлення є актуальним науковим завданням для професійної педагогіки, оскільки це дає можливість зрозуміти важливість суб'єктного та суб'єктивного для них. «Психологічна категорія суб'єкт дає змогу знайти у різних особистостей різну міру їхньої активності, різну міру інтегративності, різний ступінь самовизначення; розкрити співвідношення ідеалу розвитку і реально досягнутого рівня, можливостей особистості і реальної міри її активності. Так здійснюється синтез понять суб'єкт, особистість, індивідуальність...» [1, с. 49]. Усвідомлення цих процесів як викладачами, так і студентами педагогічних ВНЗ дає їм можливість усвідомлювати актуальність проблеми суб'єктності студентів, а для розвитку їх професійної суб'єктності доцільно використовувати суб'єктно орієнтований навчальний матеріал і для його опанування застосувати суб'єктно-діяльнісні педагогічні методики і технології.

Безумовно, ці аспекти необхідно враховувати при усвідомленні смислу понять «суб'єкт» і «професійна суб'єктність» щодо майбут-

ніх учителів початкових класів. Під поняттям «*суб'єкт педагогічної діяльності*» розуміємо вищий рівень розвиненості педагога початкових класів, а під професійною суб'єктністю – інтегральну професійно важливу якість педагога як суб'єкта педагогічної діяльності в початкових класах. У понятті «*професійна суб'єктність*» найголовніше, на нашу думку, – **це ставлення до самого себе, до учнів і до педагогічної діяльності в початковій школі.**

Отже, *професійна суб'єктність учителів початкових класів* – це їх інтегральна професійно важлива якість як суб'єктів педагогічної діяльності в початковій школі, сутність якої полягає в наявності власної громадянської позиції, ставленні до педагогічної діяльності згідно з прийнятими в українському суспільстві і педагогічному середовищі цінностями, нормами та принципами, прийнятті педагогічної етики та самокеруванні ними у процесі реалізації своїх посадових компетенцій як педагога початкових класів.

Наступна проблема, яка широко дискутується в наукових дослідженнях. Як співвідносяться поняття «*суб'єкт*» і «*професійна суб'єктність*» з поняттям «*особистість*»? У психологічній науці ця проблема однозначно не вирішена. А. Брушлінський наголошував, що «...суб'єктами можуть бути тільки люди, а не тварини і не машини» [2, с. 129]; «всупереч поширеним думкам, суб'єкт – це не психіка людини, а людина, яка володіє психікою, не ті чи інші психічні властивості, види активності і т. д., а самі люди – ті, що діють, спілкуються. Суб'єкт – якісно визначений спосіб самоорганізації...» [3, с. 43]. Отже, суб'єктом діяльності є і може бут тільки людина як представник суспільства та соціальна істота.

А особистість – це, на нашу думку, своєрідна оболонка суб'єкта, яка оточує сферу суб'єктного змісту конкретної людини, а нашому випадку майбутнього педагога початкових класів, як соціального, професійного та фахового суб'єкта в суспільстві. Головною властивістю особистості є атрибутивність: особистість є не суб'єктом, а атрибутом. Отже, власне до суб'єкта особистість виступає як зовнішня «оболонка», яка може як транслювати, так і трансформувати істинні суб'єктні прояви педагога залежно від різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед суб'єктивних чинників провідне місце, яке відіграє стратегічну роль в набутті професійної суб'єктності педагога початкових класів, посідає система мотиваційних ставлень, яку має майбутній педагог як суб'єкт поведінки, спілкування, навчальної та майбутньої педагогічної діяльності.

Отже, наголошуючи про суб'єкта поведінки, спілкування, навчальної та майбутньої педаго-

гічної діяльності, маємо на увазі певні універсальні риси та прояви, які є переконливими показниками професійної суб'єктності педагогів початкових класів. На основі аналізу їх педагогічної діяльності таким критерієм може бути визначена самодетермінація своєї педагогічної діяльності, результатом якої є його автономність (як один із основних проявів професійної суб'єктності) у цій діяльності. Тут ми звертаємося до принципу детермінізму, який сформулював С. Рубінштейн. Самодетермінація педагогічної діяльності педагога початкових класів здійснюється через діалектику зовнішніх і внутрішніх умов педагогічної діяльності як її суб'єкта: «суб'єкт виступає як інстанція, визначаючи це співставлення таким чином, який забезпечує його активність, розвиток, самодіяльність, і в цьому полягає його самодетермінація, яка здійснюється через розв'язання протиріч зовнішнього і внутрішнього, залежного і незалежного від нього» [10, с. 9].

Отже, аналіз психолого-педагогічних джерел й узагальнення результатів наукових пошуків дослідників дає можливість виокремити основні наукові аспекти, які необхідні для **характеристики професійної суб'єктності педагогів початкових класів:**

– це їх інтегральна професійно важлива якість;

– це важливий інтегральний показник їх професійної підготовленості й готовності до успішної педагогічної діяльності в початковій школі;

– це ознака автономності у педагогічній системі початкової школи;

– це інтегральний прояв професійного самовизначення учителя початкових класів як педагога у педагогічній професії;

– це підвалина суб'єктної поведінки та діяльності у процесі реалізації посадових компетенцій як педагога початкових класів.

Водночас слід наголосити, що у педагогічних дослідженнях проблема суб'єкта та професійної суб'єктності досліджується недостатньо. Хоча суб'єктність наголошується як основна детермінанта неперервної професійної освіти людини [14]. У зв'язку з цим існує необхідність продовження дослідження проблеми суб'єкта і професійної суб'єктності в педагогічному аспекті, що викликана з такими тенденціями в системі освіти:

– поступовою гуманізацією системи освіти згідно з європейськими та світовими освітніми стандартами, оскільки в центрі гуманізаційних процесів стоїть постать суб'єктів педагогічного процесу – педагогів і учнів;

– зростанням ролі суб'єктного чинника, тобто суб'єктної позиції та суб'єктного ставлення спочатку студентів до навчальної діяльності в

педагогічному ВНЗ, а потім як педагогів у педагогічній діяльності в початковій школі, оскільки цей чинник був, є і буде надійним фундаментом його успішності в педагогічній діяльності;

– соціальним дозріванням студентів як соціальних суб'єктів і професійним самовизначенням в студентському віці як майбутніх педагогів у початковій школі;

– вирішальною роллю особистості педагога початкових класів у його педагогічній діяльності та його суб'єктних проявів у цій діяльності, від чого безпосередньо залежить ефективність його міжсуб'єктної взаємодії з учнями, успішність особистісного впливу на учнів і становлення як справжнього суб'єкта специфічної педагогічної діяльності; у зв'язку з цим для них характерними й обов'язковими мають бути такі професійно важливі якості, як толерантність і гуманізм, віра в свою справу та віра в учнів, об'єктивність і індивідуальний підхід до учнів, переконливість аргументуван-

ня і щирість почуттів, пильність і професійна спостережливість, любов до дітей і повна відданість до своєї праці.

Отже, узагальнюючи вищевикладений матеріал можна наголошувати, що суб'єктивне педагога початкових класів – це те, що належить йому як суб'єктові педагогічної діяльності, а його особистість є носієм суб'єктного, самобутності якого щодо педагога початкових класів проявляється в його неповторній індивідуальності, а його професійна суб'єктність проявляється в неповторному професійному «Я», в унікальності та неповторності його педагогічної діяльності в початкових класах та автономності в ній, відповідно, в індивідуальному творчому стилі педагогічної діяльності.

Предмет подальшого нашого дослідження становить обґрунтування методологічних засад формування професійної суб'єктності майбутніх педагогів початкових класів у процесі набуття вищої педагогічної освіти.

Література

1. Абульханова К. О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К. О. Абульханова // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 37-51.
2. Брушлинский А. В. Деятельность субъекта и психическая деятельность / А. В. Брушлинский // Деятельность: теория, методология, проблемы. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1990. – С. 129-142.
3. Брушлинский А. В. Психология субъекта: некоторые итоги и перспективы / А. В. Брушлинский // Известия Российской академии образования. – М.: Магистр, 1999. – С. 30-41.
4. Волкова Е. Н. Субъектность педагога: теория и практика: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Елена Николаевна Волкова. — М., 1998. — 42 с.
5. Деркач А. А. Профессиональная субъектность как психолого-акмеологический феномен / А. А. Деркач // Акмеология: научно-практический журнал. – 2015. – № 2 (54). – С. 8-22.
6. Зимняя И. А. Педагогическая психология [учебное пособие] / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1997. – 480 с.
7. Журат Ю. В. Педагогічні умови формування професійної суб'єктності у майбутніх вчителів початкових класів: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Юлія Василівна Журат. – Київ : Б.в., 2012. – 20 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма [монография] / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1996. – 308 с.
9. Осницкий, А.К. Проблемы исследования субъективной активности / А. К. Осницкий // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 5–20.
10. Психологія суб'єктної активності особистості: [текст] / Мат. міжнар. наук. конф. [«Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості»], (12-14 жовтня 1992 р., м. Київ). – К., 1993. – 227 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
12. Ушмарова Вікторія. Суб'єктність як методологічний принцип формування готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями / Ушмарова Вікторія, Каданер Оксана // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2015. – Частина 1. – С. 362-370.
13. Ягупов В. В. Педагог як суб'єкт викладання / В.В. Ягупов, В.І. Свистун // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології : [зб. наук. пр. / за заг. ред. Н.Г. Ничкало]. — Харків: НТУ «ХПІ», 2007. — С. 368-374.
14. Ягупов В. В. Суб'єктність як основна детермінанта неперервної професійної освіти людини / В. В. Ягупов // Проблеми освіти : [наук.-метод. зб. / гол. ред. Зайчук В. О.]. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002. — Вип. 27. – С. 160-170.

Бекірова А. Р. Проблема суб'єкта і суб'єктності педагогів у психологічних і педагогічних дослідженнях.

Стаття присвячена аналізу й узагальненню результатів психологічних і педагогічних досліджень проблеми суб'єкта та суб'єктності педагогів. Наголошується, що маються результати досліджень, які стосуються формування і розвитку суб'єкта та суб'єктності педагогів як у процесі професійної підготовки, так і в системі підвищення кваліфікації. Виокремлено основні етапи.

Для усвідомлення сутності понять «суб'єкт», «суб'єктність», «професійна суб'єктність» щодо педагогів взагалі та учителів початкових класів з'ясовано їх сутність і виокремлено педагогічний аспект. Виділені такі основні етапи:

Перший етап (20-30 роки ХХ ст.) виник як альтернатива безсуб'єктній парадигмі в науці, яка абсолютизувала матерію без людини, а пізнання і діяльність пояснювала без суб'єкта.

Другий етап (40-80 рр. ХХ ст.) пов'язаний з такими видатними психологами, як Д. Узнадзе (теорія настанови), С. Рубінштейн (концепція людини) і Б. Ананьєв (людина як система індивідних, особистісних і суб'єктних властивостей і рис), які дали обґрунтування поняттю «суб'єкт» у вітчизняній психології. С. Рубінштейн дав методологічне обґрунтування категорії суб'єкта, під яким він розумів спосіб реалізації людиною своєї людської сутності, та обґрунтував філософсько-психологічну концепцію людини.

Третій етап. У 80-90-х роках ХХ ст. розпочинаються фундаментальні дослідження проблеми суб'єкта та суб'єктності. Найбільший вклад внесли К. Абульханова-Славська та А. Брушлінський, які розвинули концепцію людини С. Рубінштейна.

Сучасний етап характеризується численними дослідженнями проблеми суб'єкта і суб'єктності, в тому числі й педагогів, в яких підкреслюються необхідність суб'єктного підходу до професійного становлення майбутнього вчителя. Суттєвим позитивним аспектом на сучасному етапі є те, що людина досліджується комплексно як суб'єкт і водночас різностороннє – як суб'єкт діяльності, суб'єкт спілкування, суб'єкт пізнання, суб'єкт життєвого шляху, колективний суб'єкт.

Дослідниками підкреслюється необхідність суб'єктного підходу до професійної підготовки майбутніх педагогів, у тому числі й учителів початкових класів. З'ясовано, що професійна суб'єктність учителів початкових класів – це їх інтегральна професійно важлива якість як суб'єктів педагогічної діяльності в початковій школі, сутність якої полягає в наявності власної громадянської позиції як соціального та професійного суб'єкта до педагогічного буття, ставленні до педагогічної діяльності згідно з прийнятими в українському суспільстві і педагогічному середовищі цінностями, нормами та принципами, прийнятті педагогічної етики та самокеруванні ними у процесі реалізації своїх посадових компетенцій як педагогів початкових класів.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, професійна суб'єктність, учитель початкових класів, формування.

Бекирова А. Р. Проблема субъекта и субъектности педагогов в психологических и педагогических исследованиях.

Статья посвящена анализу результатов психологических и педагогических исследований относительно субъекта и субъектности педагогов. Акцентируется внимание на том, что имеются результаты исследований, которые касаются формирования и развития субъекта и субъектности педагогов как в процессе профессиональной подготовки, так и в системе повышения квалификации.

Для осознания сущности понятий «субъект», «субъектность» и «профессиональная субъектность» относительно педагогов вообще и учителей начальных классов в частности, определено их сущность и выделено педагогический аспект. Выделены такие основные этапы:

Первый этап (20-30 гг. ХХ ст.) возник как альтернатива бессубъектной парадигме в науке, которая абсолютизировала материю без человека, а познание и деятельность объясняла без субъекта.

Второй этап (40-80 гг. ХХ ст.) связан с такими выдающимися психологами, как Д. Узнадзе (теория установок), С. Рубинштейн (концепция человека) и Б. Ананьев (человек как система индивидных, личностных и субъектных свойств и черт), которые дали обоснование понятию «субъект» в отечественной психологии. С. Рубинштейн дал методологическое обоснование категории субъект, под которым он понимал способ реализации человеком своей человеческой сущности, и обосновал философско-психологическую концепцию человека.

Третий этап. В 80-90 годах ХХ ст. начинаются фундаментальные исследования проблема субъекта и субъектности. Самый великий вклад на этом этапе внесли К. Абульханова-Славская и А. Брушлинский, которые развивали философско-психологическую концепцию человека С. Рубинштейна.

Современный этап характеризуется большим количеством исследований проблемы субъекта

и субъектности, в том числе и педагогов, в которых подчёркивается необходимость субъектного подхода до профессионального становления будущего учителя. Существенным позитивным аспектом на современном этапе является то, что человек исследуется комплексно как субъект и одновременно всесторонне – как субъект деятельности, субъект общения, субъект познания, субъект жизненного пути, коллективный субъект.

Исследователями подчёркивается необходимость субъектного подхода к профессиональной подготовке будущих педагогов, в том числе и учителей начальных классов. Определено, что профессиональная субъектность учителей начальных классов – это их интегральное профессионально важное качество как субъектов педагогической деятельности в начальной школе, сущность которого заключается в наличии своей гражданской позиции как социального и профессионального субъекта к педагогической действительности, отношении к педагогической деятельности согласно с принятыми в украинском обществе и педагогической среде ценностями, нормами и принципами, принятии педагогической этики и самоуправление ими в процессе реализации своих должностных компетенций как педагогов начальных классов.

Ключовые слова: субъект, субъектность, профессиональная субъектность, учитель начальных классов, формирование.

Bekirova A. R. The problem of the subject and subjectivity of teachers in psychological and pedagogical researches.

The article is devoted to analysis and generalization of the results of psychological and pedagogical research concerning actor and autonomy of pedagogues. It stresses that there are research results concerning formation and development of actor and autonomy of pedagogues both in professional training and in the upgrading qualification system. It singles out the main stages.

In order to better understand the notions “actor”, “autonomy” and “professional autonomy” as to the pedagogues in general, and primary school teachers in particular, it gives their definition and singles out the pedagogical aspect.

The first stage (20-30s of the 20th century) appeared as the option to “non-autonomy paradigm” in the science which accounted the matter, cognition and activity as those having no actor.

The second stage (40-80s of the 20th century) is connected with such outstanding psychologists as D. Uznadze (theory of attitude), S. Rubinstein (human concept) and B. Ananyev (human as a system of individual, personal and autonomous traits and features), who explained notion “actor” in the national psychology. S. Rubinstein provided methodological substantiation of the actor category under which he understood the way of human’s implementation of his human being, and substantiated the philosophical and psychological concept of human.

The third stage. The 80-90s of the 20th century started fundamental research of the problems concerning actor and autonomy. The biggest contribution was made by K. Abulkhanova-Slavaska and A. Brushlinsky, who developed S. Rubinstein’s human concept.

The modern stage is characterized by numerous researches of the problem of actor and autonomy including those of pedagogues, focusing on the necessity of the autonomy approach to the professional development of the would-be teacher. The essential positive aspect at the modern stage is that the human is regarded comprehensively as an actor and in the different ways as the actor of activity, actor of communication, actor of cognition, actor of life way, collective actor.

The researchers underline the necessity of actor approach to the professional training of the would-be pedagogues including the primary school teachers. It is found out that the professional autonomy of the primary school teachers is their integral professionally significant quality as the actors of pedagogical activity in the primary school, which include one’s own social position as of social and professional actor to pedagogical being, attitude to the pedagogical activity according to the values, standards and principles, pedagogical ethics, accepted in the Ukrainian society and pedagogical environment as well as their self-management in the process of implementation of their functional competences as the primary school teachers.

Key words: actor, autonomy, professional autonomy, primary school teacher, formation